

SLAVERNIJ NIET VOORBIJ DE BITTERE SMAAK VAN CHOCOLA

PROGRAMMA

Tijdens dit online lesprogramma leer je dat slavernij uit verleden nog steeds invloed heeft op het heden.

De les bestaat uit drie onderdelen:

- introductie over de trans-Atlantische slavenhandel;
- VOC en de standbeeldendiscussie + oneerlijke handel en hoe je dit terugziet in het dagelijks leven;
- afsluitende creatieve opdracht: *Spoken Word*

Gebruik deze les in de klas als aanvulling op geschiedenislessen of als voorbereiding op een bezoek aan het [Tropenmuseum](#), [Afrika Museum](#), [Museum Volkenkunde](#) en [Wereldmuseum](#).

Het lespakket is in samenwerking met de Chocolonely Foundation ontwikkeld.

VOOR WIE

Basisschoolleerlingen uit groep 7 en 8
Leerlingen van de onderbouw Voortgezet Onderwijs.

TOTAAL DUUR

Het lesprogramma duurt 90 minuten exclusief de Spoken Word opdracht (slide 20).
Optie voor een lesprogramma van 60 minuten: laat de Spoken Word opdracht: slide 20 en VOC slides: 9, 10, 11 eruit.

VOORBEREIDING

- Lees deze handleiding.
- Laat de leerlingen op hun device de LessonUp app downloaden.
- Zet je scherm met internetverbinding en geluid aan.
- Ze het geluid van LessonUp uit (door geluid uit te vinken onder aan de les).

UITLEG LESSONUP

- Druk op de [link](#) naar de les.
- Druk op de rode knop: 'Geef les' rechtsboven aan de pagina om de les te starten.
- Als je vragen digitaal wilt laten beantwoorden, kunnen de leerlingen met een device meedoen. Ze loggen middels de inlogcode in.

SLIDE 1

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Geef: De leerlingen de inlogcode van LessonUp.

Besprek: De titel van het programma: 'Slavernij niet voorbij'. Deze titel verwijst naar de sporen van slavernij die tijdens de koloniale periode plaats heeft gevonden en vandaag de dag nog steeds aanwezig en voelbaar is. De ondertitel verwijst naar de oneerlijke handel die nog steeds plaatsvindt op de cacaoplantages in West-Afrika.

Opdracht: Laat de leerlingen allemaal één woord intypen als antwoord op de vraag: Waar denk je aan bij slavernij? Op de volgende slide verschijnt een woordweb.

SLIDE 2

Tijdsduur: Max. 5 minuten

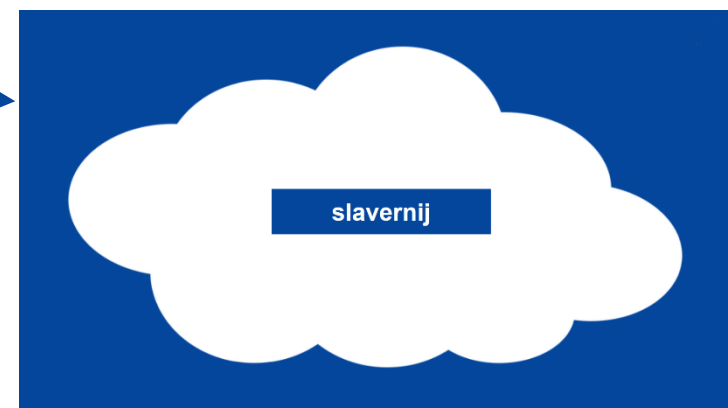
Besprek: De woorden die de leerlingen hebben opgeschreven. Je kunt de woorden van het woordweb verslepen en clusteren. Stel vragen aan de leerlingen zoals: is slavernij van vroeger of van nu? Kun je voorbeelden noemen van slavernij? Waarom is er slavernij?

Vertel: De opbouw van het programma. Bijvoorbeeld: *Tijdens deze les gaan we opdrachten en beelden zien over de trans-Atlantische slavenhandel. We komen te weten hoe Afrikaanse mensen tot slaaf werden gemaakt en hoe ze vervolgens te werk werden gesteld op de plantages. Ook krijgen jullie voorbeelden te zien van hoe vandaag nog steeds oneerlijke handel bestaat. Tenslotte horen we een persoonlijk verhaal van een jongen die werkt op de cacaoplantage in West-Afrika. We sluiten af met een opdracht waarbij jullie een Spoken Word gaan schrijven.*

Herhaal: De woorden uit het woordweb die te maken hebben met de trans-Atlantische slavenhandel (denk aan: WIC, brandmerk, schepen, driehoek handel) voordat je naar de volgende slide gaat.

Notitie voor de docent:

In dit lesmateriaal wordt bewust het woord 'tot slaaf gemaakten' (in plaats van 'slaven') gebruikt. Dit omdat niemand als slaaf wordt geboren, maar elke tot slaaf gemaakte onder dwang en met geweld tot slaaf werd gemaakt. Voor meer informatie, zie [Words Matter \(2018\)](#). In deze publicatie legt het Research Centre for Material Culture (verbonden aan het NMVW/Tropenmuseum) uit waarom sommige woorden die voor de één geen lading hebben, voor een ander juist pijnlijk zijn. De publicatie geeft inzicht in gevoeligheden rondom woordgebruik en biedt alternatieven.

SLIDE 3

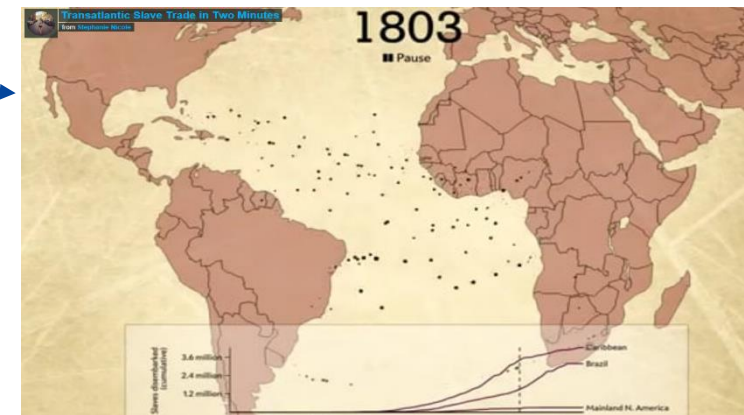
Tijdsduur: Max. 5 minuten

Bekijk: De animatie van de trans-Atlantische slavenhandel.

Vraag tijdens het bekijken: Wat valt jullie op? Wat betekent het getal boven in? *Jaartal*. Waar komen de stipjes vandaan? *Verschillende West-Afrikaanse landen van Angola tot Senegal*. Waar gaan de stipjes naar toe? *Midden- en Zuid-Amerika te werken (bijv. Suriname, Brazilië, de Caraïbische eilanden en het Zuiden van de Verenigde Staten)* Wat betekenen de stipjes, wat beelden de stipjes uit? *Schepen waar tot slaaf gemaakten mee werden genomen*.

Vertel: In deze animatie is de overtocht van 10 tot 15 miljoen Afrikanen die tot slaaf werden gemaakt in de periode van de 1545 tot 1860 te zien.

Reken: Hoeveel jaar zijn mensen gedwongen vervoerd? *315 jaar*. Als elke nieuwe generatie begint na 25 jaar, hoeveel generaties lang is er slavernij geweest? *12 generaties*. Dat betekent dat je moeder, oma, overgrootmoeder, over-, over-, over-, etc. meegenomen zijn en in slavernij zijn geboren.

SLIDE 4

Tijdsduur: Max. 5 minuten

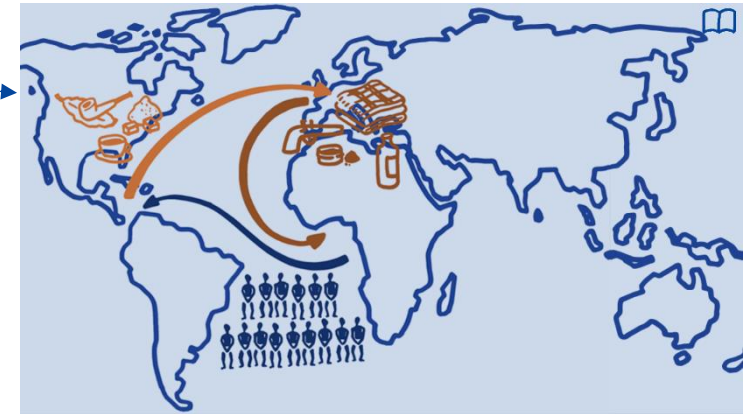
Vraag: Waarom werden deze mensen naar Midden- en Zuid-Amerika gebracht?

Antwoord: Ze werden gedwongen te werken op plantages in Europese koloniën. De plantages waar tot slaaf gemaakten moesten werken waren van Europeanen. De Nederlandse WIC heeft zo'n 550.000 mensen verhandeld en naar Amerika gebracht waar zij op Surinaamse, Antilliaanse en Braziliaanse suiker-, koffie- en cacao-plantages moesten werken.

Vertel: Het doel van de deze overtocht was handel. Er is een zogenoemde driehoek handel waarbij de WIC vanuit Nederland handelde. Door deze driehoek handel maakte de WIC veel winst en ontstond veel rijkdom, echter heeft ook talloze mensenlevens gekost en gezorgd voor veel pijn en verdriet.

Vraag: Waar werd in gehandeld?

Antwoord: Schepen vertrokken uit West-Europa met handelswaar: vuurwapens, buskruit, ijzer en textiel. In West-Afrika ruilden Europese handelaren deze spullen met plaatselijke machthebbers voor mensen, goud en ivoor. Vanuit de Midden- en Zuid-Amerika vertrokken de schepen naar West-Europa met luxe goederen zoals suiker, rum, koffie,

Slide 5

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Vertel: De mensen uit Afrika werden vervoerd in het ruim van schepen. We zien straks hoe mensen vervoerd werden op zo'n schip. Eerst doen we met elkaar een opdracht.

Opdracht: Overleg in tweetallen en maak een schatting hoeveel kubieke meter ruimte jullie per leerling in dit klaslokaal hebben. Vul het antwoord in.

Antwoord: In Nederland is in de wet vastgelegd hoeveel ruimte een leerling minimaal zou moeten hebben. In het basisonderwijs is dat 3,5 m² per leerling. In het voortgezet onderwijs is dat meer; het verschilt per schooltype. Het recht om je vrij te kunnen bewegen, is dus wettelijk vastgelegd voor leerlingen.

Vertel: De oversteek van Afrika naar Amerika, de zogenoemde middle passage, was het meest beruchte deel van de driehoek handel. Wekenlang zaten tot slaaf gemaakten opgesloten op zee in het ruim. Ze hadden geen uitzicht, heel weinig voedsel en amper bewegingsvrijheid. Gemiddeld werden 500 tot 600 mensen vervoerd aan boord van het schip. Deze mensen hadden per persoon maar 0,5 m³ ruimte op het schip.

Teken: Op het bord een vierkant van 1 m² en haal daar 50 cm vanaf.

Stel je voor dat je 1 uur zo dicht bij elkaar staat, wat doet dat dan met je? En met 10 uur? En 100 uur? Benadruk hier ook de tijdsduur van de reis naar Midden Zuid-Amerika. De reis over de Atlantische Oceaan duurde ongeveer twee maanden.

Vraag: Waarom liet men zulke onmenselijke omstandigheden toe?

Antwoord: Ze hadden praktisch geen ruimte, lagen/zaten dicht op elkaar en konden niet rechtop staan. De handelaren zagen deze mensen als goederen en probeerden zoveel mogelijk winst te behalen per vaart. (Voor meer opdrachten over de slavenreis van de Enigheid bekijk de [website](#) van het Zeeuws archief.)

Reken uit hoeveel ruimte je hebt in de klas.

0 antwoorden

SLIDE 6

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Vertel: Over het proces van de ontmenselijking van tot slaaf gemaakten. Europese kolonisten en handelaren probeerden Afrikaanse mensen als goederen te zien en niet als personen. Mensen die tot slaaf werden gemaakt, maakten een reeks verschrikkelijke zaken mee. Dit proces bestond uit stappen waarbij mensen hun eigenheid werd afgenomen:

- Vaders, moeders, zonen en dochters werden met geweld uit hun gemeenschap weggerukt. Ze werden weggehaald bij hun familie en hun thuis. Alles werd hen ontnomen en ze werden geboeid.
- Daarna volgde de verkoop waarbij zij gewelddadig werden behandeld en vernederende fysieke onderzoeken moesten ondergaan.
- Na de verkoop kwam een periode van gevangenschap en gedwongen arbeid die een heel leven kon duren. Wanneer iemand verkocht werd, werd diegene met een brandmerk tot eigendom bestempeld. Hun eigen naam werd hen afgenomen. De eigenaar koos na de verkoop een nieuwe naam voor de tot slaaf gemaakten.

Opdracht: De leerlingen zien hier twee afbeeldingen die zojuist benoemd zijn: de voetboei en het brandmerk. Wat zou een tot slaaf gemaakte ervaren, denken, voelen etc. toen hem of haar dit werd aangedaan?

Laat de leerlingen hun antwoord opschrijven, bespreek met elkaar de gedachten en gevoelens.

Wat denk jij?

0 antwoorden

SLIDE 7

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Vertel: Na het vervoer vanuit Afrika en de verkoop waarbij tot slaaf gemaakten hun eigen naam, familie, thuis en eigendom werden afgenomen, behielden zij toch nog iets.

Vraag: Wanneer jou alles is afgenomen, wat draag je dan nog steeds bij je?

Antwoord: Denk aan antwoorden als: je kunt kracht putten uit herinneringen, muziek, verhalen die je (groot)ouders vertelden en uit je geloof.

Vertel: Ondanks het geweld en de verschrikkelijke omstandigheden op de plantages, gaven tot slaaf gemaakten vorm aan hun eigen leven. Terwijl hun Afrikaanse identiteit werd verboden en genegeerd, creëerden ze in het geheim nieuwe culturen. De tot slaaf gemaakten kwamen uit verschillende West-Afrikaanse landen en gemeenschappen en moesten samen zien te overleven, ook al spraken ze niet vaak dezelfde taal. Zij putten zelfvertrouwen en hoop uit dans, muziek (afb. 4 slide 8), religie (afb.1 slide 8) en een gemeenschappelijke taal (die zij onderling creëerden). Zij vertelden elkaar verhalen over Anansi de spin (afb. 3 slide 8), waarin kritiek werd geleverd op de plantagehouders en het slavernijsysteem. Door samen muziek te maken vergrootten ze de verbondenheid en communiceerden ze in het geheim. Daarnaast konden tot slaaf gemaakten via kleding (afb. 2 slide 8) een geheimtaal met elkaar communiceren.

Opdracht: Op de volgende slide volgt een sleepopdracht. Hier zie je vier verschillende voorwerpen die te maken hebben met wat zojuist is verteld.

SLIDE 8

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Opdracht: Uit al deze vier voorwerpen werd kracht gehaald. Welk woord hoort bij het juiste voorwerp? Ze zijn gebruikt en gemaakt door tot slaaf gemaakten.

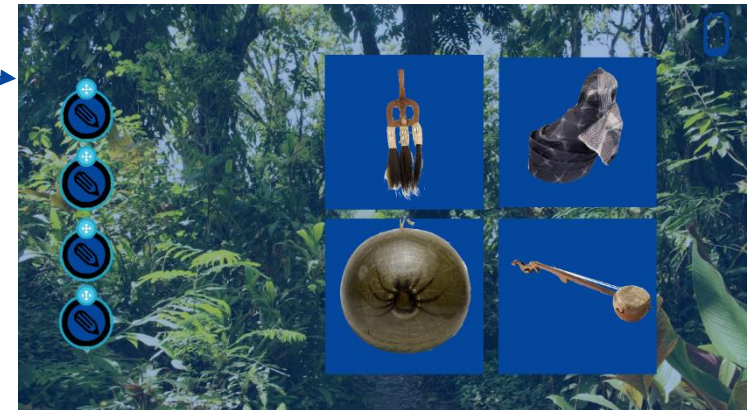
Bespreek vervolgens de vier afbeeldingen:

Afbeelding 1 antwoord: Geloof: Uit de verschillende geloven die de tot slaaf gemaakten meebrachten is het Winti-geloof ontstaan. Gelovigen zoeken contact met overleden voorouders 'de Winti' die hen bescherming en kracht geven. Met deze Awidya bezem veegt een rituele specialist een ruimte schoon tijdens rituele dansen.

Afbeelding 2 antwoord: Hoofddeksel: De angisa hoort bij het kotomisi kostuum, de traditionele klederdracht van de Creoolse vrouw. De angisa wordt op verschillende manieren gevouwen. Iedere vouwwijze heeft een betekenis die alleen door 'insiders' kan worden gelezen. Tijdens de slavernij werden geheime boodschappen verteld die onzichtbaar bleven voor de plantagehouder.

Afbeelding 3 antwoord: Verhalen: De spin Anansi is een personage uit de West-Afrikaanse verhalentraditie. Anansi staat erom bekend dat - hoe klein en onzichtbaar hij ook is - hij grote, machtige personages voor de gek houdt. Tot slaaf gemaakte West-Afrikanen putten kracht en hoop uit deze verhalen.

Afbeelding 4 antwoord: Instrument: In veel West-Afrikaanse culturen kunnen trommels boodschappen doorgeven via bepaalde ritmes. Op sommige plantages werd het daarom verboden om trommels te gebruiken, want de plantage-eigenaren begrepen deze vorm van communicatie niet en waren bang voor opstanden. In reactie op dit verbod werden er snaarinstrumenten gemaakt van een kallebas. Deze banjo, de oudste van het Amerikaanse continent, komt uit Suriname.

SLIDE 9

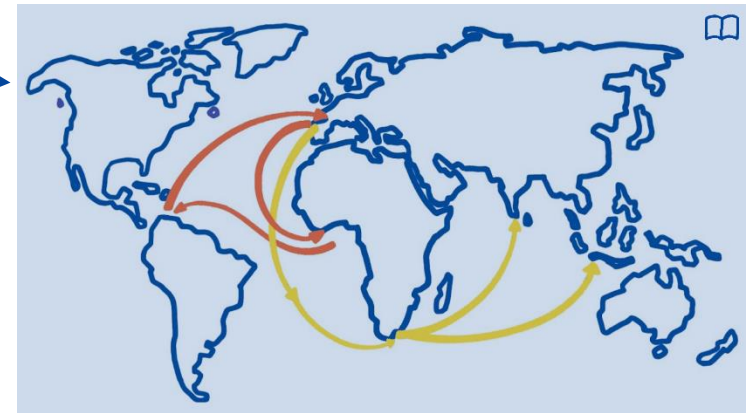
Tijdsduur: Max. 5 minuten

Bekijk: De wereldkaart

Vraag: Welke koloniale handelsroutes zijn te herkennen op deze kaart?

Antwoord: De oranje route toont de driehoek handel van de WIC; de gele route de specerijenroute van de VOC.

Vertel: We hebben net gezien en gehoord over hoe tot slaaf gemaakten van Afrika naar Midden- en Zuid-Amerika werden gebracht om daar gedwongen te werken in de koloniën. Niet alleen in Amerika was slavernij. Slavernij was onderdeel van de hele koloniale geschiedenis. Nederlanders hebben ook mensen tot slaaf gemaakt in o.a. Indonesië, onder de vlag van de VOC.

SLIDE 10

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Vertel: Een actuele discussie is of standbeelden van belangrijke personen uit deze koloniale periode nog wel mogen blijven staan.

Vraag: Stel voordat je de video start de volgende vraag: ken jij voorbeelden van plekken of beelden die discussie opleveren? Bijvoorbeeld: Mauritshuis, Coentunnel, de Witte de Withstraat.

Opdracht: Bekijk de video en noteer welke 3 standbeelden in het fragment worden genoemd. "Waarom hebben sommige mensen bezwaren tegen deze standbeelden?"

Bespreek na afloop de antwoorden van de leerlingen.

SLIDE 11

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Opdracht: Doe de pollvraag 'de standbeelden...'

Bespreek: de uitkomst van de pollvraag, de voor en tegens van de leerlingen.

Vraag:

- Zijn er andere historische figuren die je nooit zou willen zien als standbeeld?
- Zijn er standbeelden van historische figuren die je mist?
- Ken jij standbeelden van verzetshelden uit de koloniale tijd?

Extra onderzoek: Wie is Anton de Kom en wat is de gevoeligheid en kritiek rondom zijn standbeeld?

SLIDE 14

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Bekijk: De infographic en lees de quotes van de Ivoriaanse chauffeur Desiré Kamagaté en vertaler Konan voor. De infographic gaat over de productie en consumptie van chocola. In de landen waar chocola wordt geproduceerd, wordt weinig chocola gegeten; waar veel chocolade wordt gegeten, wordt geen cacao geproduceerd.

Vraag: “Waarom is dit geval?”

Antwoorden:

- In arme landen kan men chocolade vaak niet betalen; chocolade is een luxeproduct en geen eerste levensbehoefte.
- Cacao groeit in warme, vruchtbare landen, waar de lonen historisch gezien lager liggen. Deze ongelijke verdeling is ontstaan tijdens de slavernij en nog steeds actueel. Ook nu gaan mensen – net als de kolonialisten in de 15e tot 19e eeuw – naar warme, vruchtbare landen. Daar groeien veel producten zoals cacao, suiker, katoen etc., waarmee ze veel geld kunnen verdienen. Met deze handel wordt vaak de natuur en bevolking uitgebuit. Ook kinderen moeten daaronder lijden. Dit gebeurt nog steeds.
- Door de grote vraag naar chocolade in rijke landen, ontstaat ook concurrentie. Producenten hebben er baat bij om de kosten voor chocolade zo laag mogelijk te houden.

SLIDE 15

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Lees: Het verhaal voor van Bassirou. Vraag de leerlingen om tijdens het luisteren de volgende vraag te beantwoorden: Wat zijn de redenen dat Bassirou als elfjarige jongen al aan het werk ging?

Het complete verhaal van Bassirou:

Een vriend van mijn vader nam me mee naar Ivoorkust. Hij zei dat ik geld zou verdienen. Dat was wel nodig, want mijn vader was net overleden. Ik werkte vijf dagen per week, tien uur per dag. De cacao-boer betaalde de vriend van mijn vader, maar ik kreeg niets. Op een dag was hij weg. Ik was helemaal alleen, zonder geld. Een man op straat betaalde een buskaartje naar Ouagadougou voor me. Daar sliep ik tien nachten in een onafgebouwd huis. Toen vond een vrouw me en bracht me naar een opvangtehuis. Waar ik hierna heenga, weet ik niet. Ik weet niet waar mijn moeder woont. Ik weet ook niet of ze nog leeft. Ik heb haar niet meer gezien of gesproken sinds ik vier jaar geleden naar Ivoorkust vertrok. Dat doet pijn. Ik mis mijn moeder. En ik voel me verraden door die vriend van mijn vader.

Bespreek na en benoem daarbij het volgende; slavernij vandaag de dag is niet hetzelfde als illegale kinderarbeid. Bijvoorbeeld te zwaar en gevaarlijk werk, te lang werken voor je leeftijd of werken onder schooltijd zijn vormen van illegale kinderarbeid. Op dit moment zijn alleen al in West-Afrika 2 miljoen kinderen aan het werk vanwege verschillende redenen:

- Wanneer ouders arm zijn, moeten kinderen werken om bij te dragen, zodat er genoeg geld voor eten is.
- Er zijn ook kinderen die geen ouders meer hebben: door te werken verdienen ze geld voor hun eigen eten. Soms vallen deze kinderen in ‘verkeerde handen’, zoals de zogenaamde ‘vriend’ van de vader van Bassirou.
- Soms hebben ouders van kinderen schulden bij hun baas. Hun kinderen moeten dan bij die baas werken tot de schuld is afbetaald.

SLIDE 16

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Openvraag: Laat de leerlingen één voorbeeld geven van gevaren die kinderen lopen op cacaoplantages.

Bespreek: Het woordweb en benoem daarbij het volgende:

- Meer dan 70% van de kinderarbeiders werkt onder gevaarlijke omstandigheden. Ze werken met scherp gereedschap waar ongelukken kunnen mee gebeuren.
- Daarnaast dragen ze de zware emmers met cacaovruchten en teilen water op hun hoofd. Vaak dragen de kinderen meer dan 20% van hun lichaamsgewicht waardoor er te veel druk op de ruggengraat en nekwerfels komt te staan.
- Op de plantage wordt er gewerkt met giftige pesticiden waardoor 1 op de 5 kinderen deze gassen inademen.
- Ook gebeuren er vaak ongelukken met de kinderen als er bomen en begroeiing wordt weggekapt.

SLIDE 17/18/19

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Bespreek: De volgende slides zijn drie stellingen. Bespreek elke stelling; waarom zijn de leerlingen voor en tegen? Hoe denken ze hierover met de zojuist gehoorde informatie uit deze les?

Tip: De stellingen kunnen klassikaal behandeld worden, de leerlingen kunnen echter ook in groepjes discussiëren.

SLIDE 20

Tijdsduur: Max. 20 minuten

Vertel: We hebben in deze les verschillende verhalen gehoord over de trans-Atlantische slavernij en de oneerlijke handel van vandaag.

Bekijk de video van spoken word kunstenaar Dorothy Blokland met de leerlingen.

Vraag: Wat is haar boodschap? Wat vraagt zij om de leerlingen te doen?

Opdracht: De leerlingen gaan nu zelf een *spoken word* schrijven over iets wat zij oneerlijk vinden óf over een van de verhalen die ze tijdens deze les hebben gehoord, bijvoorbeeld het verhaal van Bassouri, het verhaal van een tot slaaf gemaakte, het perspectief van de chocolate-eter etc.

Een *spoken word* is een korte en persoonlijk voorgedragen tekst waaruit jouw mening of gevoel duidelijk wordt. Een *spoken word* hoeft niet te rijmen, maar moet wel een natuurlijk ritme hebben. Het helpt wanneer je de tekst hardop uitspreekt bij het schrijven, zodat je het ritme van je tekst hoort.

Wie wil, kan na afloop haar of zijn *spoken word* voordragen.

SLIDE 21

Tijdsduur: Max. 5 minuten

Vraag: Hebben jullie nog vragen? Wat is je het meest bijgebleven? Wat wist je nog niet?

Notitie docent: Wil je een vervolg geven aan deze les, dan kun je het gratis tweede lespakket (over 'racisme') bekijken op LessonUp: Slavernij niet voorbij. Wil je meer achtergrondinformatie en leesmateriaal bekijk dan lespakket drie van Slavernij niet voorbij.

Daarnaast zijn er ook diverse onderwijsprogramma's over het koloniaal verleden in de musea te volgen. Kijk voor het actuele aanbod op de volgende websites: [Tropenmuseum](#), [Afrika Museum](#), [Museum Volkenkunde](#) en [Wereldmuseum](#)

